

Levenskunst als basis voor begeleiding

Heidi Muijen

*Heidi Muijen werkt vanuit haar eigen filosofische praktijk voor creatieve ontwikkeling en levenskunst Thymia te Weesp en als trainer en gastdocent bij de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en de Hogeschool Rotterdam.
E-mail: muijen@thymia.nl.*

Koersen op het innerlijk kompas

Op welke wijze kan het traditionele begeleidingsconcept zoals dat is beschreven in de supervisieliteratuur verrijkt worden met inzichten ontleend aan de filosofie van de levenskunst? Hoe zien dergelijke begeleidingstrajecten eruit, wat wordt gevraagd van de begeleider en wat houdt het in voor de begeleidingsrelatie?

❶ Inleiding

Welke waarde kan de filosofie van de levenskunst hebben voor de theorie en praktijk van het begeleiden? Met behulp van twee begeleidingskundige metaforen - de levensreis en het innerlijke kompas - werk ik uit hoe begeleiding op basis van filosofie van de levenskunst vorm en inhoud kan krijgen. Waarom is het aantrekkelijk om supervisie en coaching vanuit het perspectief van levenskunst als een ontdekkingsreis aan te sturen en te appelleren aan het innerlijk kompas van de supervisant of coachee?

Kenmerkend voor een ontdekkingsreis is dat de plaats van bestemming niet van tevoren gegeven is op een overzichtskaart; er is hooguit een mogelijke richting om in te slaan. Tijdens de reis zoeken reizigers samen de bestemming, de weg erheen en geschikte vervoersmiddelen, vanuit een wenkend toekomstperspectief. Het doel bestaat bijvoorbeeld uit het verkennen van onontgonnen terrein of het zoeken naar nieuw land. In plaats van een detailkaart is er een droomplek in de fantasie of een verlangen als richtinggevend kompas om de huidige situatie te onderzoeken.

Een 'SMART' focus op begeleiding komt in de reismetafoor overeen met het uitstippelen van de optimale route, in termen van snelheid en afstand van de af te leggen weg van A naar B, met behulp van een navigatiesysteem en efficiënte vervoersmiddelen. Het van tevoren uitstippelen van de route en een basishouding van 'alles onder controle' past juist niet bij een ontdekkende manier van reizen. Die vereist veeleer

moed en vertrouwen op het innerlijk kompas, vanuit niet weten. Het durven ontdekken vraagt bereidheid om onzekerheid te verdragen, openheid en nieuwsgierigheid voor het onbekende, en intuïtie en flexibiliteit om in onverwachte situaties te kunnen improviseren.

Begeleiden als gezamenlijke ontdekkingsreis

De kunst van het begeleiden is wel vaker met het ondernemen van een reis vergeleken. Bijzonder interessant aan de reismetafoor is dat de verschillende soorten reizen in zekere zin verwijzen naar manieren waarop men zich door het reizen verhoudt tot het leven, medereizigers en zichzelf. Vergelijk bijvoorbeeld een diplomatieke reis vanuit een politieke missie met een ontdekkingsreis naar onbekend gebied, of een pelgrimage met het per fiets bestijgen van een berg. Die verschillen kun je zelfs doortrekken naar fundamenteel verschillende levensoriëntaties en waardebetrokken grondhoudingen, zoals Pirsig heeft gedaan in zijn beroemde roman *Zen en de kunst van het motoronderhoud* (1974). Het vormgeven van supervisie en coaching als ontdekkingsreis vraagt een stijl van begeleiden die veeleer exploratief is dan directief, veeleer ontdekkend dan adviserend, veeleer vragend en ‘out of the box’ dan toedekkend en strak afgekaderd, veeleer kritisch en open dan technisch en procedureel. Langs het spoor van de metafoor van de ontdekkingsreis kan verder worden gedacht over waardevolle zijnskwaliteiten in begeleiding (zoals moed, openheid en vertrouwen) en hoe deze als begeleider in het werk te integreren. De ontwikkeling van zijnskwaliteiten en het gebruik van levenskunstmetaforen in professionele begeleidingsgesprekken dragen bij tot de verbetering van het beroepsmatig handelen, maar niet op een rechtlijnige, eenduidige en eendimensionale wijze. De begeleidingsdoelen worden geplaatst in het spanningsveld tussen functionele leerdoelen en werkgedraggerelateerde eisen enerzijds en waardegestuurde koersbepaling en levenskunst anderzijds. De metaforen openen een ruimte en geven richting aan de verbeelding om werkgerelateerde leerdoelen aan levensdoelen te koppelen en waarden op de achtergrond mee te laten spreken bij het bewerken van die leerdoelen.

De reismetafoor biedt een kader waarin de filosofie van de levenskunst concreet gemaakt kan worden. Vanuit dat kader wordt ervaarbaar gemaakt dat de menselijke doelgerichtheid altijd meer dimensies omvat dan het meetbare en zichtbare in termen van (wenselijk) gedrag en te boeken resultaten. Vanuit filosofisch oogpunt zijn ook andere dimensies van de begeleidingsvraag relevant: biografische, existentiële en contextuele aspecten. In die zin kunnen levens- en loopbaanvragen zowel in het ruimere verband van werk-, organisatie- en maatschappelijke contexten worden geplaatst als worden verdiept. Zo wordt recht gedaan aan de meervoudigheid en de menselijke maat in begeleiding, opdat de resultaatgerichte verbetering van de beroepsuitoefening vanuit een bodem vorm krijgt.

De reismetafoor maakt voorstelbaar hoe werkgerelateerde leerdoelen zijn verbonden aan levensthema's. De metafoor scheidt ruimte in de verbeelding en ervaring, zoals wordt verwoord in onderstaande taoïstische spreuk (Lao Tze, 2004, p. 59):

*Zwaar is de grondslag van lucht;
Kalmte is de beheerser van haast.
Daarom zal de wijze, al reist hij de ganse dag door,
Nooit van zijn reismiddelen scheiden;
Omringd door prachtige vergezichten,
Verkeert hij in rust.
Hoe kan dan een koning met tienduizend wagens
Zich zo lichtzinnig in het rijk gedragen?
Wie lichtzinnig is, verliest de grondslag;
Wie haastig is, de heerschappij.*

Aandacht voor de dimensie van zingeving en levensoriëntatie draagt concreet bij aan de kwaliteit van het proces, door steeds het grondslaggevend, het paradoxale, de meervoudige lagen en het langetermijnperspectief van de levensreis mee te nemen. Zo biedt de filosofie van de levenskunst een referentiekader om op 'grondslaggevend én lichtvoetige wijze' kundigheid te ontwikkelen hoe de dimensie van waarden en levensoriëntatie principieel steeds als basis te verbinden met planmatige en doelgerichte aspecten van begeleiden. Daarbij wijst ik op de geschiktheid van kunstzinnige middelen ten aanzien van de vraag hoe de dimensie van zingeving en levensthema's in het proces van begeleiden kan worden betrokken (Muijen, 2001). Ik werk dat hier niet uitgebreid uit, omdat op basis van de filosofie van de levenskunst ook gewerkt kan worden zonder deze middelen en omdat deze een specifieke expertise vragen.

In dit artikel beantwoord ik de volgende vragen. Welke betekenis heeft de invalshoek van levenskunst voor de praktijk van begeleiding (paragraaf 2)? Hoe geven de metaforen van de levensreis en van het innerlijk kompas vorm aan een 'levenskunstige' gerichtheid op leerdoelen in supervisie en coaching (paragraaf 3)? Wat is de waarde van de filosofische invalshoek als begeleidingskundige reflectie op bestaande en mogelijk vernieuwende vormen van begeleiding en wat betekent dit voor de begeleidingsrelatie, de begeleider en opleidingen begeleidingskunde (paragraaf 4)? Ik eindig met conclusies en aanbevelingen (paragraaf 5).

② De waarde van levenskunst voor begeleiding

In de discussie over verschillende vormen van begeleiden is er tussen coaching en supervisie een subtiel verschil gemaakt: coaching zou vooral ingaan op het verbeteren van het persoonlijk functioneren in specifieke situaties en supervisie op het verbeteren van de persoonlijke

leerstijl en werkwijzen in een algemenere zin en in relatie tot meerdere (beroeps)contexten. Hoe dit ook zij, hun overeenkomst is een resultaatgerichtheid voor het bereiken van leerdoelen in werksituaties en loopbaanontwikkeling. Sinds een aantal jaren is de begeleidingskunde ontstaan als overkoepelende, integrerende discipline die een kritische reflectie biedt op de praktijk van en de gehanteerde invalshoeken voor begeleiding. De filosofie van de levenskunst past in de ontwikkeling de kaders van begeleidingsvormen kritisch te bevragen en biedt een solide basis voor begeleiding en begeleidingskunde.

Een filosofische invalshoek voor begeleiding

De vraag naar de waarde van levenskunst voor begeleiding is door Wolbink (2008) op de agenda gezet. Hij breekt een lans voor de invalshoek van levenskunst als relevant aandachtsgebied dat binnen supervisie aan de orde kan komen. Hij onderscheidt enkele aandachtspunten in de reflectie op het handelen, die cirkelen rond het centrale filosofische thema van de zin van het leven: *a* de gesitueerdheid en tijdelijkheid van het handelen, *b* het handelingskarakter en de waardebetrokkenheid van het handelen, en *c* de zelfkennis die in het handelen is verweven (Wolbink, 2008, p. 101). Hij presenteert de filosofie van de levenskunst op die manier als een aanvulling op methoden in supervisie en coaching om aspecten van zingeving in het proces van begeleiden te betrekken.

Ik wil verder in het door Wolbink getrokken spoor en vraag aandacht voor de waarde als basis voor begeleiding. Mijn uitgangspunt is dat je mensen in hun persoonlijke en professionele ontwikkeling pas goed kunt begeleiden vanuit een fundamentele openheid en gerichtheid op levensthema's en waarden die voortdurend mede aan de orde zijn bij het bewerken van werkgerelateerde leerdoelen.

De filosofie van de levenskunst kent een lange traditie waarin zowel uit wetenschappelijke, ethische, religieuze als kunstzinnige stromingen is geput. Levenskunst als filosofische traditie reikt begrippen en metaforen aan die verwijzen naar wat 'typisch menselijk' is in ons doen en laten. Ik noem in dat verband enkele filosofische stromingen en concepten, om de waarde van de metaforen van de levensreis en van het innerlijk kompas voor begeleiding expliciet te maken.

De vier antieke scholen van levenskunst - het scepticisme, het cynisme, het hedonisme en die van de stoïcijnen - leggen ieder andere accenten voor het ontwikkelen van een innerlijk kompas voor de levensreis. De sceptici en cynici relativeren de heersende oordelen over wat 'het goede leven' inhoudt en welke leefwijze dit kan bevorderen. De sceptici wijzen op de ontoereikendheid van de menselijke geest in dit verband, en de cynici op het belang van het vertrouwen op natuurlijke basisbehoeften in plaats van kunstmatige en door de maatschappij aangeprete verlangens. En waar de hedonisten onder leiding van Epicurus (341-270 v. Chr.) oefeningen boden hoe met fysieke signalen in het lijf om te

gaan, daar wezen de stoïcijnen (stichter Zeno van Citium, 333-262 v. Chr.) op de aansturende kracht van de menselijke geest, in de vorm van werkzame principes waarop huidige vormen van cognitieve gedragstherapie (onder meer) gebaseerd zijn. Wat betreft het uiteindelijke doel van dergelijke programma's van levenskunst wijzen de oude filosofen op het bereiken van levensgeluk en gemoedsrust (in het Grieks: euthymia, ataraxia en eudaimonia) en het ideaal van 'meesterschap over het levenslot' (ook wel aangeduid met de liefde voor het levenslot: amor fati). Inzicht in het verschil waarover je wel en waarover je geen zeggenschap hebt, acceptatie van het levenslot en het leren omgaan met beperkende gegevens vormen de filosofische kern van de kunst het eigen leven in vrijheid vorm te geven.

Filosofische aspecten van begeleidingskundige metaforen

De metafoor van de ontdekkingsreis sluit aan bij een beeld dat in de filosofie van de levenskunst is gebruikt om de grond van het mens-zijn aan te duiden: het gaan van de levensreis. Woorden als levenswandel en levensloop passen bij de beeldtaal van deze metafoor. Een hiermee verwant archetypisch beeld voor het menselijk bestaan - de zoektocht in het labyrint - duidt erop dat we eerst en vooral een route ontberen en als het ware ronddolen in een mist van onwetendheid. Daarmee biedt de metafoor een aanknopingspunt om mythische verhalen te verbinden met de invalshoek van levenskunst. Zo zouden we bijvoorbeeld de mythe van Theseus - die in het labyrint de monsterlijke Minotaurus (half stier, half mens) verslaat, met behulp van de draad van Ariadne - kunnen interpreteren als een beeld voor de verbinding van mannelijke kwaliteiten zoals kracht en moed met vrouwelijke zoals vertrouwen en liefde. Het openstaan voor en zich verbinden met de ander duidt op een zinswijze die passend is voor het ondernemen van de levensreis.

De filosofie van de levenskunst voegt aan de metafoor van de levensreis een begrip toe van menselijke doelgerichtheid of intentionaliteit als basisstructuur van het bestaan. Inzicht in deze structuur biedt een perspectief hoe de 'dwang van het levenslot' te verbinden met de menselijke vrijheid. Andersom biedt het metaforische perspectief van het 'koersen op het innerlijke kompas in het kader van de levensreis' een speelse toegang tot de filosofie van de levenskunst. Het wijst op het fascinerende verband tussen mythologisch-filosofische concepten, beelden en verhalen, symbolen, rituelen en spel, en een begeleidingskundige invalshoek. Dit verband biedt aan coaches en supervisors een perspectief om het menselijk bestaan als een mysterieuze zoektocht te kunnen begrijpen en voor (de reflectie op) begeleiding van betekenis te laten zijn. Het metaforische kader reikt anker- en ijkpunten aan om het begeleiden beeldend, verhalend en speels vorm te geven en de aandacht te richten op vragen als: ben je je bewust van de dimensie van zin- en betekenisgeving tijdens het begeleiden? Hoe stel je de zin en betekenis

van het werk aan de orde? En hoe kaart je levensvragen aan bij het bewerken van een doel?

③ De waarde van begrippen en metaforen van levenskunst voor begeleiding

Het beeld van de ontdekkingsreis creëert een kader om levensthema's en de ontmoeting van mens tot mens centraal te stellen. Daarin staat het belang van het vinden van de 'eigen bestemming' als het uiteinde-lijke doel voorop. De metafoor creëert gevoel voor levenskunst in begeleiding: het durven vertrouwen op het innerlijk kompas in het kiezen van een oriëntatiepunt dat pas gaandeweg binnen de horizon komt. In dat spoor voelt de supervisant of coachee zich vanuit diens mens-zijn aangesproken, bijvoorbeeld door het versterken van een besef van een persoonlijke levensmissie en het verkennen van mogelijkheden daaraan trouw te blijven.

De metafoor draagt aan dat het belangrijk is tijd te nemen voor een reflectie op de betekenis van het klimmen der jaren. Het stilstaan bij het verschuivende perspectief op het ondernemen van de levensreis maakt het mogelijk te ervaren hoe daarmee tegelijkertijd de betekenis van anderen en de verhouding tot zichzelf verandert. Dat kan bijvoorbeeld door aandacht te schenken aan een 'rituele overgang' naar een andere levensfase in het kader van loopbaanbegeleiding en door het belang te onderkennen van de ontmoeting met betekenisvolle anderen als reisgezellen op de levensweg.

Om dergelijke thema's in het kader van individuele en groepsgerichte begeleiding aan te snijden, heb ik in mijn filosofische praktijk de invalshoek van levenskunst geoperationaliseerd in een filosofisch spel. Daarin zijn de filosofische principes en kernbegrippen uit de traditie van levenskunst vormgegeven met behulp van oefeningen in reflectie en verbeelding, door middel van creatieve expressie en dialoog. Zo biedt het spel *Mens ken je zelf!* (Muijen, 2009; zie ook www.menskenjenzelf.nl) een speelveld van levenskunst, om de reflectie op werksituaties en loopbaanvragen in relatie te brengen met levensthema's en stilzwijgende opvattingen over hoe je 'als mens' in een kwestie staat.

Filosofisch gezien betekent dit dat het gebruik maken van beelden en verhalen uit de wereld van kunst, literatuur, mythen en sprookjes meer betekenis heeft dan louter een illustratieve. De beeldende, verhalende en kunstzinnige middelen dienen niet alleen als spiegel voor persoonlijke emoties en (werk)situaties, maar staan voor 'compacte denkwijzen', voor mens- en wereldbeelden. Ze vormen een stem in de dialoog en creëren een kader waarin levensthema's invoelbaar en bewerkbaar worden. Daarom betekenen ze meer dan iets ludieks en creatiefs; ze bieden een geëigend middel om de gerichtheid op (werk)doelen te bezien vanuit een fundamentele structuur die eigen is aan het mense-

lijk bestaan. Hierna thematiseer ik een aantal levensvragen in het kader van de levensreis.

Levensthema's aansnijden in het kader van de levensreis

De invalshoek van levenskunst in begeleiding maakt expliciet gebruik van ons besef van de tijdelijkheid van het bestaan en laat je meervoudig kijken naar situaties. Het proces wordt vertraagd door verschillende contexten, waarden en levensthema's te betrekken bij het realiseren van een concreet doel, veeleer dan het 'smarter' manipuleren van meetbaar gedrag. Schmid (2001) noemt onder meer de volgende thema's: omgaan met zorg, genieten, de zin van pijn, de tijd gebruiken, op proef leven door te experimenteren, omgaan met affecten en negatief denken, relativeren, loslaten, gezondheid, zin geven aan het leven en jezelf een mooi leven bezorgen.

Een begeleidingsdoel krijgt pas ten volle betekenis wanneer het zich ontvouwt in relatie tot levensthema's binnen een polariteit die existentiële filosofen benoemen als het levensontwerp versus het geworpen zijn in een situatie. Filosofen spreken van een existentiële structuur die samenhangt met een typisch menselijke omgang met de ons gegeven tijd, onze tijdelijkheid. Behalve veroorzakende factoren in onszelf en in ons omgevende contexten, is er ook een openheid naar de toekomst. De mens oriënteert zich steeds in een tijdruimtelijke structuur van verleden, heden en toekomst. De bepaaldheid vanuit het verleden is in die zin niet los te zien van een oriëntatie op toekomstige mogelijkheden, op kansen en bedreigingen, hoop en vrees, drijfveren en verlangen. De focus van levenskunst geeft aan dat aandacht voor de tijd als fundamentele dimensie van het bestaan, mensen een perspectief biedt op het realiseren van de eigen vrijheid.

Hoe zien leerdoelen in coaching en supervisie er uit, als je ze verstaat in het kader van de kunst doelen te plaatsen in een levensontwerp als waagstuk in de weerbarstigheid van het leven? De menselijke vrijheid is niet een onvoorwaardelijke en willekeurige, maar staat steeds in relatie tot het gegeven dat de mens gevormd wordt en geworpen is in het bestaan, zoals het werkzaam zijn in een organisatie ter uitvoering van het organisatiebeleid. Ons gevoel voor vrijheid en authenticiteit is hierbij in het geding, juist omdat we ons voortdurend bevinden in een voorgegeven situatie, in een spanningsveld van belangen, emoties en conflicten. Filosofisch gezien werken er in een situatie zowel toekomstgerichte krachten (ofwel de intentionaliteit die zich laat kennen in de vorm van verlangens, drijfveren en dromen) als bepalende krachten vanuit het verleden (ofwel de gewordenheid, persoonlijke geschiedenis, socialisatie en culturalisatie, met zowel aspecten van 'nature' als 'nurture' of aanleg en opvoeding).

Metaforische concretisering van levenskunst in begeleiding

Aan de hand van een casus uit mijn praktijk laat ik zien hoe levenskunst in professionele begeleiding een rol kan spelen. De filosofie van de levenskunst maak ik concreet door de hulpvraag van de cliënt in het metaforische kader van de levensreis te laten uitwerken. Dat gebeurt in de vorm van een aantal beeldende opdrachten, zoals: ‘Maak een collage in de vorm van een drieluik van verleden, heden en toekomst.’ In de collage komen belangrijke thema’s met betrekking tot de begeleidingsvraag in beeld. De samenhang tussen de thema’s komt aan de orde in een vervolgoopdracht: ‘Creëer een beeld van de levensboom of levensstroom.’ Op de belangrijkste thema’s die door de beeldende opdrachten zijn voorbereid, breng ik vervolgens het perspectief van levenskunst aan in gesprek met de cliënt over en met de beeldende opdrachten. Welke thema’s, waarden en overtuigingen worden zichtbaar in de gemaakte beelden die van belang kunnen zijn voor de begeleidingsvraag? Deze worden vervolgens verder onderzocht aan de hand van het levenskunstspel *Mens ken je zelf*, met het speelveld, de dobbelsteen en de kaarten die een aantal fundamentele vragen en leventhema’s omschrijven die als zoeklicht op de begeleidingsvraag kunnen worden gericht.

Annet, een cliënt, heeft een vraag over het verwerken van heftige emoties door onverwacht ontslag enkele jaren voor haar pensioen en haar wens weer op een positieve manier invulling aan het leven te geven. Het plotse ontslag heeft in het gesprek voelbaar de lading van een levenscrisis. Het is de vraag of en hoe het zich als een kans kan tonen in de spelronde met het leventhema ‘Beproeving’. Voor de cliënt is de wending naar dit toekomstgerichte perspectief in de oriënterende fase nog niet aan de orde. De last van het verleden overheerst gedurende de eerste sessies. De focus van levenskunst laat het gebeuren in de context plaatsen van het leventhema ‘Voor- en tegenspoed’. Het kan bijna niet anders dan als echte ‘tegenslag’ worden aangekaart, die het verlangen naar geluk van een voorspoediger periode des te sterker laat voelen. Er dient zich een thema aan dat een verrassende wending naar voorspoed lijkt aan te kondigen. Tijdens haar verhaal over het luik van het verleden is het thema ‘Vorming’ in kaart gebracht. In die context is er ook aandacht voor ‘vormende’ aspecten: factoren uit het organisatorische krachtenveld rondom haar ontslag die vooral een vervreemdend effect hebben en die Annet diep in haar eigen zijn hebben getroffen. Juist in dat geraakt-zijn komt het thema ‘Eigenheid en authenticiteit’ naar voren. In de loop van haar verhaal benoemt Annet meerdere malen haar intelligentie als haar sterke kant, die in haar beleving meestal juist nadelig uitpakt. Als in een bepaald professioneel traject iemand haar hulp biedt op het vlak van financiën en ontslagregelingen, heeft zij de juiste route en mogelijkheden sneller door dan de persoon in kwestie. Terloops krijgt een positieve kant van deze kwaliteit de aandacht: ze noemt dat ze in vroeger jaren op vrijwillige basis met bijles kinderen en jongeren in hun scholing hielp. Dit verhaal laat haar ogen weer glinsteren en maakt voor haar een mogelijk positief en realistisch perspectief op de toekomst voelbaar.

Waar in haar levensverhaal vooral de zware kant van tegenslag en het bepaald worden door op de voorgrond staat, glinstert hier ook de andere kant van de medaille: het zin krijgen in en zich vrij voelen tot. Veelzeggend is het gegeven dat zij het luik van het heden, waarin ze de huidige ervaren zin van haar leven beeldend vormgeeft, aanvankelijk kleurloos en zonder een enkel beeld toont. Daarmee laat zij in mijn ogen zien dat eerst de betekenis van het geworpen zijn in een situatie, van plots ontslag na dertig jaar trouw dienstverband, als volkomen perspectiefloos helemaal doorvoeld dient te worden. Voordat dit proces van start kan gaan, is het evenwel nodig doordrongen te raken van het belang ervan. Het is de kunst met aandacht en gevoel voor betekenis- en zingeving naar haar verhaal te luisteren. Zo kan zij op een waarderende en onderzoekende manier naar haar eigen leven kijken, met aandacht voor schijnbaar kleine details en voorvallen die juist input kunnen leveren voor het vormgeven van haar wens op het 'toekomstluik': weer gewoon te kunnen genieten van het leven. In dit voorbeeld gaat het om vragen als: hoe ga ik om met de pijn die dit doet, aan welke oude thema's haakt deze pijn aan, hoe kan ik een ander perspectief op de situatie krijgen en op mijn verleden, mijn sterke kant - die mij schijnbaar alleen tegenslag heeft geboden? Hoe kan ik in deze situatie ook vreugde beleven?

Annet vertelt over een concrete werksituatie: hoe ze bij haar afscheidsreceptie bedankt werd door een jongeman, een trainee die ze een tijdlang in het werk had begeleid. Als ze dit vertelt, moet ze huilen. Op de vraag wat haar zo beroert, zegt ze eerst dat ze stom is geweest, omdat ze het overbodig worden voor de organisatie niet had voorzien. Daarna geeft ze aan dat ze zich door de manier waarop het is gegaan gekleineerd voelt. Het gekrenkte gevoel is levensgroot aanwezig en houdt een positief aspect van het gebeuren op de achtergrond, namelijk wat het bedankje van de jongeman nog meer voor haar betekent: het wijst op haar existentiële verlangen als mens gezien te worden, als een persoon die sociale waarden in het handelen uitdraagt. Ze heeft zich juist in de afgelopen maanden ingezet het werk van collega's op andere afdelingen van de organisatie zeker te stellen, waarna dit lot haar ten deel viel. Daarom betekent het uiten van het verdriet en de boosheid over haar 'lot' en het wrange gegeven dat de organisatie haar niet met gelijke sociale munt terugbetaalde meer dan het begrijpelijke verdriet dat er niemand is die haar in deze situatie hulp kan bieden. Het 'meer' had de jongeman in kwestie in zekere zin wel aan haar gegeven met zijn bedankje. Haar gekrenkt-zijn duidt zo op de existentiële laag in de pijn die meespeelt, dwars door de intermenselijke omgang en het organisatiegebeuren. Deze laag gaat over het erkend willen zijn in de eigen waardigheid als persoon en op het gegeven dat we in ons mens-zijn gezien en gehoord willen worden.

De aandacht voor levensthema's en fundamentele waarden in deze begeleidingssituatie maakt duidelijk hoe dwars door het vertellen over concrete gebeurtenissen, herinneringen, gevoelens en dromen die meespelen, langzamerhand de dimensie van zingeving en levensoriëntatie sturend wordt in het gesprek. Daarmee kan het 'luik van de toekomst' letterlijk en figuurlijk kleur worden gegeven. In dit voorbeeld waren er drie sessies nodig om haar vraag in de volle breedte en diepte

te verstaan. Het ging daarbij om een zorgvuldig en omzichtig proces van het aftasten van de betekenis van het ingrijpende gebeuren. Wat vooral zichtbaar werd in haar ‘verledenluik’ was het bepaald zijn door de omstandigheden. In woord en beeld toonde zij zich als een vrouw die zich altijd vooral als dienstbare persoon aan anderen heeft ervaren en betoond. Dat stelde zij niet alleen als een feitelijk gegeven maar klonk in haar verhaal door als een belangrijke waarde en ijkpunt voor hoe zij zich in het leven oriënteert. Zo bood zij, tussen de regels van haar verhaal door, zicht op een existentiële dimensie in haar vraag naar hulp: wat haar letterlijk en figuurlijk heeft bewogen. Ze vertelde met het concrete verhaal over de toedracht van het ontslag tevens vanuit welke morele afwegingen en sociale waarden zij zin verleent aan haar bestaan. Op het spel stond de kwestie hoe zij het innerlijk kompas vanuit haar ijkpunt van sociale betrokkenheid ook in een commerciële setting, na de confronterende en vervreemdende ervaring van haar ontslag, opnieuw moest afstemmen op fundamentele waarden en morele afwegingen die voor haar in deze kwestie meespeelden.

Samenvattend bieden de beeldende en spelopdrachten een metaforisch kader om leerdoelen zodanig te bewerken dat men zicht krijgt op de eigen omgang met levensthema’s. Er wordt vertraging ingebouwd en daarmee ruimte en openheid gecreëerd voor typisch menselijke aspecten van het doel van de begeleiding. Dit gebeurt door de aandacht te richten op de betekenis van wat haar zo in de kwestie raakt en haar keuze voor bepaalde woorden en beelden te lezen als een metafoor voor de wijze waarop ze haar levensreis heeft ervaren en aangestuurd. Uiteindelijk wordt de dimensie van zingeving expliciet in de manier waarop het doel wordt geformuleerd en dat luistert zeer nauw. In plaats van het schijnbaar concreter geformuleerde: ‘Op welke betaalde of onbetaalde activiteiten ga ik me richten?’, geeft de verwoording: ‘Hoe weer op zinvolle en vervullende wijze mijn bestaan vorm te geven?’ nadrukkelijk de dimensie van levensheroriëntatie aan. Juist het perspectief van levenskunst richt de aandacht op de manier waarop de coach of supervisant beeld en geluid geeft aan wensen en zorgen, hoop en vrees, verlangen en teleurstelling. Het maakt het mogelijk deze input als een existentiële stem te horen en in de begeleiding mee te nemen, omdat zich daarin aandient wat van waarde is voor de betrokkene.

Het belang van taal voor het waardevolle in begeleiding

Een levenskunstige kwaliteit in de begeleiding is passende taal te creëren voor het domein van het waarde- en betekenisvolle. Hoe kun je de existentiële aspecten van menselijk handelen in een situatie benoemen en begeleidingskundig duiden? De casus laat zien dat de waarden die in het geding zijn niet los staan van de gevoelens die aan de orde zijn, die zich als lijfelijke spanning en stemmingswisselingen bij de cliënt laten voelen. In Annets verhaal over de krenking door het ont-

slag, strekt de betekenis van de krenking verder dan een pijnlijk gevoel. Het lijkt te gaan om een laag van betekenis die zich als gevoel laat kennen. Het 'gekrenkt zijn' gaat over de menselijke waardigheid en persoonlijke levensoriëntatie die hierbij in het geding zijn.

Zoals de casus van Annet laat zien, bieden een gevoeligheid voor morele kwesties en een oor voor metaforen in taal, oog voor expressieve en authentieke aspecten van het handelen een ingang in de begeleiding voor aspecten van waarden en levensheroriëntatie. Deze aspecten zijn wellicht niet meetbaar, maar kunnen wel zichtbaar en bespreekbaar gemaakt worden in dialoog. Kunstzinnige middelen en creatieve werkvormen kunnen hierin een bijzondere rol spelen, door de begeleidingsvraag op een interactieve en 'meerlagige' manier vorm en kleur te geven. Hierdoor komen meerdere dimensies in beeld, die in de dialoog kunnen worden benoemd. Behalve de psychische, sociale, organisatorische, financiële en juridische zijn er in begeleiding morele en existentiële aspecten in het geding.

Het was een kunst de existentiële laag voor Annet tijdens het vertellen over kleine en grote gebeurtenissen als een spanning voelbaar te maken. Wat betekent het ontslag voor haar waardigheid als mens wanneer je het relateert aan diverse contexten: voor haar privésituatie, sociaal, voor 'de markt', vanuit betrokken organisaties, enzovoort? En welke betekenis krijgt dat 'zelfde' gebeuren, bezien vanuit verschillende perspectieven? In elke situatie spelen immers steeds velerlei facetten tegelijkertijd: het lijfelijke, emotionele, sociale, juridische, financiële, het spirituele, materiële, esthetische, morele, enzovoort. Hoe te beslissen welke aspecten relevant zijn en welke niet? Al deze domeinen kleuren het veld van ervaring. Hoe aan alle relevante aspecten recht te doen? Het perspectief van levenskunst biedt een wijze van ordenen binnen de fundamentele doelgerichtheid en tijdelijkheid van het menselijk bestaan. Welke aspecten spelen mee in de wijze waarop het verleden wordt begrepen, hoe deze situatie heeft kunnen ontstaan? De invalshoek van levenskunst maakt het mogelijk in te zoomen op dieptelagen van de kwestie (hoe personen in hun mens-zijn geraakt zijn) en weer uit te zoomen (hoe van daaruit een perspectief op toekomstige mogelijkheden kan worden verkregen). Het is een uitdaging hiervoor passende taal te vinden of creëren. Hiertoe biedt het levenskunstspel geen pasklaar model, maar wel een structuur die uitnodigt de tijd te nemen vanuit verschillende levensthema's betekenis te geven aan het concrete doel van de begeleiding.

Kortom, begeleiding vanuit het perspectief van (levens)kunst richt de aandacht op typisch menselijke (morele en existentiële) aspecten van werkgerelateerde kwesties, door leerdoelen te plaatsen in het ruimere veld van het betekenisvolle. Een doel is dus een per definitie meerzinnig gegeven, in het spanningsveld van zowel toekomstige mogelijkheden als bepalende krachten vanuit het verleden. Het concrete doel wordt in een kader van levenskunst geplaatst en krijgt een meerduidige formulering die recht doet aan de vele facetten die meespelen. De

eigenmachtigheid van de coachee of supervisant wordt geplaatst in het ruime veld van het contingente (de filosofische term voor het toeval- lige, eenmalige en onbeheersbare van het menselijk bestaan). In plaats van een eenzijdig maakbaarheidsgeloof ('Ik heb mijn geluk in eigen hand') wordt het ongelukkige gebeuren, dat aanleiding is voor een begeleidingsvraag, geplaatst tegen de achtergrond van een inherente onvoorspelbaarheid en weerbarstigheid van het leven.

4 Implicaties van levenskunst als leidend beginsel in de begeleidingskunde

Zoals het voorbeeld van Annet duidelijk maakt, overschrijd ik soms de eerder getrokken grenzen tussen disciplines en focus mij op de individuele mens met diens unieke levensweg en hulpvraag. Het begeleiden als een ontdekkingsreis vraagt de bereidheid van beide partners in de relatie te willen investeren. Het vraagt het niet-weten toe te laten om het begeleiden vanuit openheid, kwetsbaarheid, aanspreekbaarheid en geraakt-zijn vorm te geven. Bij Annet heb ik ook mijn eigen geraakt-zijn getoond en bespreekbaar gemaakt. Ik heb haar laten weten hoe ik, als respons op haar verhaal over de krenking door het ontslag, mij moreel geraakt voelde in het meest kwetsbare gebied van 'menswaardigheid'. Dit was voor mij des te sterker voelbaar, in de mate dat Annet hier zelf overheen dreigde te walsen, door aanvankelijk vooral te benadrukken dat zij 'gewoon stom' was geweest het gebeuren niet te hebben voorzien. Zij dreigde daarmee in eenzelfde instrumentele verhouding tot zichzelf te komen als de organisatie haar had behandeld. Ethisch gesproken vatte zij met haar oordeel zichzelf louter als instrument voor de organisatie op en niet als doel in zichzelf. Doordat zij dit gegeven in vertrouwen met mij deelde en haar gekwetstheid toonde, voelde ik mij als haar begeleider meegezogen worden in die beweging en zou ik dezelfde instrumentele omgang bevestigen, wanneer ik hieraan voorbij zou gaan.

Mijn interventie vanuit de filosofie van de levenskunst was daarom de 'gewetensstem' die zich in mijzelf liet horen kenbaar te maken in ons gesprek en aandacht te vragen voor de morele kant van de zaak. Dit geluid sloot aan bij een moreel gevoel van Annet: dat zij steeds goed voor anderen in de organisatie had gezorgd en dat het bedankje van de trainee op haar afscheidsreceptie haar zo ontroerde. De morele stem in de dialoog zou ik als begeleider ook expliciet kunnen verwoorden, door naar mijn professionele verantwoordelijkheid te verwijzen. De ethiek biedt een taal waarmee verantwoordelijkheid ruimer opgevat kan worden dan alleen als functioneel. Een mogelijk herkenbaar aangrijpingspunt biedt de gulden regel: wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet.

In mijn ogen zijn het daarom dialogische waarden (zoals openheid, kwetsbaarheid, wederkerigheid, verantwoordelijkheid, responsiviteit, aanspreekbaar zijn, zorg dragen voor) die de begeleidingsrelatie dragen

en de basis vormen en diepte geven aan functionele werkdoelen. Pas gaandeweg worden - bij gratie van het zich voortdurend afstemmen op de gemeenschappelijke grond van de dialoog en het stem geven aan basale waarden die in het geding zijn - in het begeleiden richting en weg duidelijk. Begeleiding op basis van de filosofie van de levenskunst vooronderstelt een gemeenschappelijk proces van voeling houden met en zich openen naar elkaar. Op de open en veilige bodem van het zich kwetsbaar durven opstellen, kan het morele geraakt-zijn worden getoond. Dit dialogische afstemmingsproces is geen willekeurig gebeuren dat alle kanten op kan gaan. Het aangaan van een ontdekkingsreis vraagt van beide partners enerzijds standvastigheid en doelgerichtheid en anderzijds overgave aan het proces vanuit fundamentele waarden (zoals moed en vertrouwen) waarlangs gestelde doelen bereikt kunnen worden.

De focus op waarden en afstemming door dialoog heeft ook implicaties voor de rol als begeleider. Op basis van de filosofie van de levenskunst volstaat het niet als coach of supervisor vanuit professionele afstand zich aan de afspraken van het contract, het gestelde werkdoel en de regels van het beroepsprofiel te houden. Als begeleider wordt er in de dialoog juist ook een appel op professionele nabijheid gedaan en kan het wenselijk zijn een eigen professionele inschatting te maken om buiten de functionele kaders te durven treden. Het vraagt daarom van de begeleider niet alleen een functionele maar vooral professionele verantwoordelijkheid om in een ruimere rolopvatting het begeleiden in samenspraak met de coachee of supervisor te ensceneren. Die samenspraak houdt overigens niet een 'gelijkheid' en grijs compromis in. Veeleer gaat het erom vanuit een gelijkwaardigheid als mens op de levensreis juist een verschillende rol en verantwoordelijkheid op zich te nemen. In de beeldtaal van de metafoor zou de reisleader of gids een passende rolopvatting kunnen zijn.

Wat kan het perspectief van levenskunst voor de opleiding begeleidingskunde betekenen?

De metaforen van het begeleiden als een reis en de oriëntatie op het innerlijk kompas bieden een uitnodigend perspectief om door de functionele taal heen levensthema's begeleidingskundig aan de orde te kunnen stellen, waarbij nadrukkelijk een ethische en een maatschappijkritische toon in de dialoog kunnen worden ingebracht. De besproken metaforen bieden als het ware een compacte samenvatting van de filosofie van de levenskunst en maken het mogelijk deze invalshoek te vertalen naar de begeleidingskundige praktijk. In die zin biedt de filosofie van de levenskunst voor een opleiding letterlijk een waardevol begeleidingskundig perspectief. De filosofisch-ethische taal en metaforen bieden een open kader om eigen passende taal te creëren voor morele kwesties en zich te oefenen in kritische reflectie en in het stellen van morele vragen.

Het perspectief appelleert aan een innerlijke koersbepaling ten behoeve van ‘empowerment’-doelstellingen en de humanisering van organisaties. Werken met deze metaforen betekent dat er zowel van de coach of supervisor als van de coachee of supervisant flexibiliteit wordt gevraagd om te kunnen improviseren en de planning en leerdoelen onderweg steeds bij te stellen, in afstemming met wat zich onderweg aandient. Kwaliteit in begeleiding hangt in mijn ogen wezenlijk samen met het vooropstellen van menselijke en existentiële thema’s, en met het inspelen op het eenmalige, dynamische en onvoorspelbare van ontwikkelingen - juist tegen de achtergrond van de hedendaagse neiging tot het standaardiseren, archiveren en protocolleren van werkprocessen.

Een professioneel begeleider die werkt vanuit de filosofie van de levenskunst probeert tijd en ruimte te creëren om daar tegenwicht aan te bieden. De filosofie van de levenskunst stelt radicaal de (professionele) vrijheid en de menselijke maat voorop als sturende waarden in de dialoog die een toetssteen kunnen bieden met betrekking tot externe normstelling en regelgeving. Vanuit deze invalshoek kan een functionele doelgerichtheid in werkgerelateerde contexten worden verbonden met de normatieve professionalisering. Ook biedt de communicatieve invalshoek aanknopingspunten om het populaire begrip authenticiteit een gefundeerde betekenis te geven met betrekking tot het professionele handelen (Habermas, 1981; Kunneman, 2009). De gehanteerde filosofische begrippen geven aan dat het professionele handelen enerzijds mede wordt aangestuurd door humanistische waarden en belangen en anderzijds juist door een (‘ethische’) belangeloosheid.

Begeleiding en begeleidingskundig handelen - in de vorm van (studie)loopbaanbegeleiding, boardroom-, team- en jobcoaching, collegiale advisering en ondersteuning, intervisie en supervisie - bewegen mee met de huidige ontwikkeling in de richting van meer regelgeving over en controle op kwaliteit en efficiency. Hierdoor ontstaan nieuwe (ethische) dilemma’s. Hoeveel mag je als professional afwijken van procedures en erkende werkwijzen? In hoeverre mag je de supervisant of coachee ook buiten de functionele rol vanuit een betrokkenheid op levensthema’s aanspreken, zingevingvragen erbij betrekken, niet uitsluitend resultaatgericht te werk gaan door belevingsaspecten en betekenisgeving centraal stellen? Ontmoet je als begeleidingskundige een ander mens of een ‘contractant’ die betaald heeft om functionele leerdoelen binnen de gestelde termijn zo efficiënt mogelijk te behalen? In hoeverre mag het professionele handelen afwijken van een extern gestelde norm ten aanzien van het proces? Mag je het proces bijvoorbeeld juist vertragen, door je eigen professionele waarden sturend te laten zijn boven protocollen en efficiencycriteria? Hoe bewaar je als professional de balans tussen het werken volgens procedures en richtlijnen en het improviserend inspringen op wat er daadwerkelijk speelt in het proces? Is er tijd en ruimte voor wenselijke afstemming tussen collega-professionals over vakinhoudelijke en normatieve afwegingen, bij-

voorbeeld om methodische twijfel en morele knelpunten aan de orde te stellen?

Ten aanzien van dergelijke vragen biedt de filosofie van de levenskunst met het ideaal van het goede (samen)leven van oudsher een oriëntatie op humanistische waarden vanuit een kritische invalshoek op de maatschappij. Traditioneel hoorde bij het begrip van het goede leven dat de mens vanzelfsprekend betrokken is op sociale waarden en het politieke domein in de samenleving. De expliciete toevoeging van het ‘samen’ lijkt mij voor een hedendaags begrip van ‘het goede leven’ op iets wezenlijks te duiden. Tegenwoordig zijn we getuige van een eenzijdige verschuiving in onze levensoriëntatie op een individualistische invulling van (materialistisch en/of spiritueel) levensgeluk. Onze levensoriëntatie lijkt losgezongen van een gemeenschappelijke focus op maatschappelijke, religieuze en politieke waarden. Klassieke stromingen van levenskunst bieden een perspectief op levensgeluk vanuit de verwevenheid van persoonlijke en sociale en van morele en politieke waarden (Dohmen, 2007; Hadot, 2004; Muijen, 2001a, 2001b; Schmid, 2001, 2008; Westerhof & Bohlmeijer, 2010).

Hoe het ‘goede (samen)leven’ ook wordt verwoord, steeds speelt (on)bewust het ons belichaamde mensbeeld en de levensoriëntatie mee in onze ontmoeting met anderen; ook in het proces van begeleiden. Het gaat dan om een diepe laag van grondovertuigingen die ‘vanzelfzwingend’ meespelen in het handelen. Het zou bijvoorbeeld kunnen gaan om de tien geboden, de gulden regel of de mensenrechten. Je bewust zijn van de eigen persoonlijke en professionele normen en waarden en van de sturende rol van waarden in het handelen van anderen, en de kundigheid hoe deze in de dialoog aan de orde te stellen, maakt in mijn ogen mede het verschil uit hoe je als coach of supervisor op normatief professionele wijze (Van den Bersselaar, 2009) mensen - in hun werkgerelateerde contexten - in hun ontwikkeling begeleidt.

Wat vormt de basis voor voorbeeldgedrag, ‘best practices’ en een wenselijke basisattitude als professioneel begeleider? Vanuit het perspectief van levenskunst gaat het om de kunst de dialoog het sturende midden in de begeleiding te laten zijn. Basaal hiervoor zijn een gevoeligheid voor het belang van grondovertuigingen en waarden en het inzicht in hoe ze doorwerken in concreet gedrag. Vaardigheid in het werken met waarden (zoals openheid, wederkerigheid, nabijheid, respect en kwetsbaarheid) vraagt van de begeleider, waar zinvol, vertraging in te bouwen en openingen in de directe resultaatgerichtheid te creëren, om stil te staan bij wat er voor iemand echt toe doet. Dit kan door het bieden van werkvormen waarin een eigen taal kan worden gecreëerd voor het waarde- en betekenisvolle en door het bieden van oefeningen hoe de coachee of supervisant de dieptedimensie van waarden mede sturend kan laten zijn in het handelen. Kortom, een radicale gelijk-

waardigheid en focus op menswaardigheid vormen het fundament van een begeleidingsrelatie op basis van de filosofie van de levenskunst.

De filosofie van de levenskunst heeft de opleiding begeleidingskunde een historisch-filosofisch perspectief te bieden op hoe fundamentele uitgangspunten voor begeleiding zich in maatschappelijke debatten hebben gevormd. In zekere zin gaat het hierbij om waarden, vooronderstellingen en principes die basaal zijn in onze cultuur, in de vorm van religieuze, humanistische en morele beginselen. Om de beginselen en waarden ter discussie te stellen, is er in de loop van historisch-maatschappelijke debatten een ethisch-filosofische taal ontwikkeld. De filosofie van de levenskunst biedt de begeleidingskundige inzicht in normatieve uitgangspunten, grondovertuigingen en ethische grondposities, die steeds aan de orde zijn in complexe begeleidingssituaties. Het zich bewust zijn van gedeelde en verschillende waarden die sturend zijn in het handelen, wordt bevorderd door het beoefenen van de dialoog. Een open en kritische, onderzoekende dialogische grondhouding als basis voor begeleiding vergroot de reflectie- en handelingsruimte van de professionele begeleider en draagt bij aan het proces van normatieve professionalisering. Het vinden van een gedeelde oplossingsrichting komt dichterbij wanneer je een perspectief ter beschikking hebt om de onuitgesproken (normatieve) uitgangspunten te herkennen en in begeleidingskundige taal aan de orde te stellen. Daarmee draagt de invalshoek van levenskunst ertoe bij het vermogen tot kritische reflectie verder te ontwikkelen en vanuit een metaperspectief over eens getrokken grenzen van disciplines heen te kunnen kijken. Dit kan helpen verschillende aspecten van het handelen - zowel de instrumentele als de waardebetrokken aspecten, zowel de functionele als de normatieve, expressieve en emotionele aspecten - vanuit hun samenhang te bezien. Juist vanuit die samenhang kan er over doelgericht en waardebetrokken 'handelen' worden gesproken, veeleer dan over functioneel of voorbeeldig 'gedrag' (Dohmen, 2008; Taylor, 1991).

Samenvattend: de filosofische invalshoek heeft de begeleidingskunde een waardevol perspectief te bieden, ten bate van het ontwikkelen van competenties voor het omgaan met normatieve aspecten van het handelen en complexe vragen over collectieve, professionele en vacante verantwoordelijkheid (Brohm & Muijen, 2010a, 2010b, 2010c) in het werk, die verder strekken dan functionele en contractuele eisen. Naar mijn idee zou in opleidingen tot begeleidingskunde dan ook volop aandacht moeten uitgaan naar begeleiding vanuit de filosofie van de levenskunst.

5 Tot besluit

In dit artikel heb ik op enkele fundamentele uitgangspunten en levensthema's willen wijzen die de filosofie van de levenskunst ons aan-

reikt en die van belang kunnen zijn om het eigen professionele handelen in een ruimer kader te plaatsen. Dat betekent dat aan de cliënt als mens recht wordt gedaan, door aandacht te schenken aan vragen naar zin, beleving en waarden. Zo kan de begeleidingsvraag vanuit meerdere contexten worden benaderd in de vrije ruimte van een ontmoeting van mens tot mens, met existentiële vragen en gedeelde zorgen. De filosofie van de levenskunst biedt niet alleen een extra invalshoek, maar een basis om de coachee of supervisor als mens te ontmoeten en te ‘empoweren’ door verantwoorde keuzes te maken in houding, middelen en interventies.

De geschetste benadering typeer ik als een kunstdialogische wijze van werken, dat wil zeggen een soort bottom-up gezamenlijk onderzoeken met behulp van kunstzinnige en dialogische, narratieve en spelmiddelen, die vanuit een filosofische invalshoek worden samengevoegd tot een voortgaande ‘multiloog’. Dat is een dialoog die gevormd wordt door meerdere stemmen, diverse perspectieven en verscheidende media in een multimethodische benadering.

Deze aanpak relateert ogenschijnlijk vanzelfsprekende verschillen tussen supervisie, coaching, counseling en therapie. Bovendien is levenskunst als een kritische invalshoek beschreven, waarmee in het begeleidingskundig proces een antwoord kan worden gegeven op maatschappelijke en organisatorische ontwikkelingen. Hierbij gaat het om vormen van professionaliteit en kwalificaties die de maatschappij steeds meer vraagt van professionals, zoals maatschappelijke verantwoordelijkheid, intercollegiale ondersteuning, meervoudig partijdig kunnen handelen en moreel beraad. Dit vraagt van professionals een focus op begeleidingskundige waarden, zoals wederkerigheid, aanspreekbaar zijn, kritisch denken, openheid, meervoudigheid, professionele autonomie en de kracht van kwetsbaarheid.

De filosofische invalshoek helpt te onderzoeken in hoeverre persoonlijke drijfveren en professionele waarden matchen met teamwaarden, organisatiedoelen en uitgezet beleid. In begeleidingskundige zin is het vervolgens de vraag hoe er afstemming tussen de betrokkenen en meespelende doelen vanuit meerdere invalshoeken en dimensies gevonden kan worden in een dialogisch proces.

Dat betekent dat het begeleidingsproces niet primair aangestuurd wordt op direct zichtbare en efficiënte resultaten, maar veeleer vanuit een indirecte en vertraagde doelgerichtheid. Het verzamelen en doorvragen naar verdere betekenisvolle thema’s en patronen vraagt van de begeleider een kunst van betekenisgeving en interpretatie en de bereidheid het proces zonodig te vertragen. Dat kan door het verkennen en uitdiepen van vragen veeleer dan het zo snel mogelijk vinden van praktische oplossingen, door aandacht te schenken aan biografische en levensthema’s die meespelen bij de leerdoelen, door stil te staan bij de manier waarop iemand zich op een doel richt en openheid voor wat zich onderweg naar het doel ook ongepland en toevallig aandient. In

het leerplan van begeleidingskundige opleidingen zou daarom de filosofie van de levenskunst een vast aandachtspunt moeten zijn.

Ervan uitgaande dat de filosofische invalshoek van de levenskunst een kader biedt om het over zingeving, morele aspecten en de belevingskant van een kwestie te hebben, als iets wat van betekenis is en ertoe doet, is het de vraag wat de meerwaarde van kunstgerelateerde middelen zou zijn. Tegen de achtergrond van een filosofische invalshoek op begeleiding, zie ik het laten ‘meespreken’ van kunst, spel en narratieve middelen niet zomaar als iets ludieks ter verluchting van het gesprek. In mijn praktijk van begeleiding betekent de kunstdialogische insteek zowel een ethische als een esthetische keuze, om ruimte te geven aan het morele en schone in de ontmoeting van mens tot mens. Om uiting te geven aan het uitgangspunt dat betekenisgeving en interpretatie principieel langs meerdere wegen en tussen meerdere partijen plaatsvinden.

Zo kan het doel van begeleiding enerzijds worden verbonden met praktische aspecten en concrete stappen, terwijl er dankzij de kunstvormen tegelijkertijd de aandacht kan worden gevestigd op grond-overtuigingen, intuïties en associaties over wat vanuit menselijk oogpunt waardevol of juist onwenselijk is met betrekking tot het gestelde doel. Kunstdialogisch werken in de context van begeleiding laat rijke verhalen, beeld en beleving ontstaan: kunst biedt een adequate vorm van expressie voor wat betekenisvol is voor de mens(en) in kwestie. Maar ook afgezien van specifieke middelen die in de dialoog worden ingezet, biedt de filosofie van de levenskunst een goede basis voor een menswaardige begeleidingskunde.

Bibliografie

- Bersselaar, V. van den (2009). *Bestaansethiek. Normatieve professionalisering en de ethiek van identiteits-, levens- en zingevingsvragen*. Amsterdam: SWP.
- Brohm, R., & Muijen, H. (2010a). Leven in organisaties: een kunst! (dl. 1). *Filosofie*, 20 (1), 45-50.
- Brohm, R., & Muijen, H. (2010b). Leven in organisaties: een kunst! (dl. 2). *Filosofie*, 20 (2), 50-55.
- Brohm, R., & Muijen, H. (2010c). Leven in organisaties: een kunst! (dl. 3). *Filosofie*, 20 (3), 49-53.
- Dohmen, J. (2008). *Tegen de onverschilligheid. Pleidooi voor een moderne levenskunst*. Amsterdam: Ambo.
- Gadamer, H.-G. (1975). *Wahrheit und Methode*. Tübingen: Mohr.
- Habermas, J. (1995). *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hadot, P. (2004). *Filosofie als een manier van leven*. Amsterdam: Ambo.
- Huizinga, J. (2008). *Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Kunneman, H. (2009). *Voorbij het dikke ik. Bouwstenen voor een kritisch humanisme*. Amsterdam: SWP.
- Lao Tze (2004). *Tao te tsjing*. Den Haag: Synthese.
- Muijen, H.S.C.A. (2001). *Metafoor tussen magie en methode*. Kampen: Agora.
- Muijen, H.S.C.A. (2007). Het innerlijk kompas: worden wie je bent! Levenskunst voorbij fundamentalisme en relativisme. In A. Roothaan & J. van Saane (red.), *Wat is wijs? Reflecties op spirituele vorming* (pp. 99-127). Kampen: Ten Have.
- Muijen, H.S.C.A. (2009). Het innerlijk kompas. *Supervisie en Coaching*, 26, 65-88.
- Muijen, H.S.C.A. (2001a). Het spirituele is politiek - het politieke is spiritueel! Levenskunst als een wijsheidstraditie voor de ontwikkeling van een ethisch-politiek bewustzijn!, dl. 1. *Civis Mundi Digitaal* (thema 11).
- Muijen, H.S.C.A. (2001b). Het spirituele is politiek - het politieke is spiritueel! Levenskunst als een wijsheidstraditie voor de ontwikkeling van een ethisch-politiek bewustzijn! dl. 2. *Civis Mundi Digitaal* (thema 11).
- Schmid, W. (2001). *Filosofie van de levenskunst. Inleiding in het mooie leven*. Amsterdam: Ambo.
- Schmid, W. (2008). *Geluk. En waarom het niet het belangrijkste in het leven is*. Amsterdam: Ambo.
- Taylor, Ch. (1991). *The ethics of authenticity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Westerhof, G., & Bohlmeijer, E. (2010). *Psychologie van de levenskunst*. Amsterdam: Boom.
- Wolbink, R. (2008). Levenskunst in supervisie. *Supervisie en Coaching*, 25, 93-108.